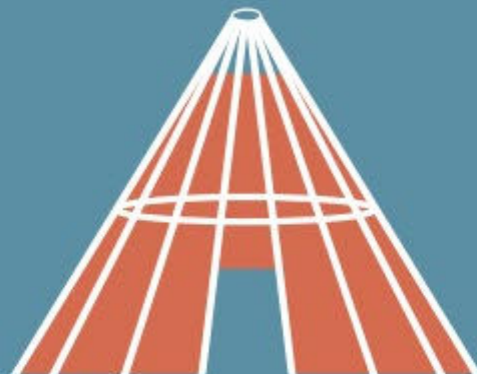
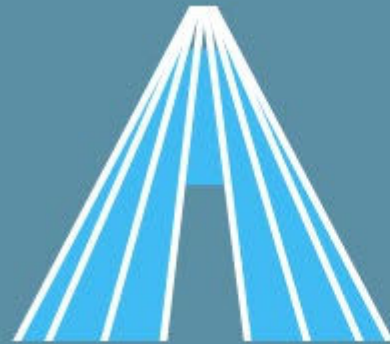

DOABAOAHPPAN

- Bagadus strukturerejuvvon doabaoahppama
birra mánáide ja ohppiide

Lone Nergård Boine, Lisa Baal, Inger Ellen Márjá Eira
ja Marit Inger Pulk

Doabaoahppan - Bagadus strukturerejuvvon doabaoahppama birra mánáide ja ohppiide

© Statped – Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalus (SEAD) 2023

ISBN 978-82-323-0138-6

Illustrašuvnnat: Gunnlaug Ballovarre

Jorgalan osiid: Inger Máret Ánne Eira

Čállit: Prošeaktajoavku Lone Nergård Boine, Lisa Baal, Inger Ellen Márjá Eira ja Marit Inger Pulk

Sámediggi lea ruðalaččat dorjon prošeavtta.

Kopierengiielddus!

Dát duodji lea suodjaluvvon dahkkivuoigatvuoðalága bokte. Kopijaváldin, earretgo oahpaheddjiid vuoigatvuohta váldit kopijja oahpaheapmái, mii čuovvu KOPINOR šiehtadusaid, lea giielddus.

Doabaoahppan

- Bagadus strukturerejuvvon doabaoahppama
birra mánáide ja ohppiide

Dan maid gulan – dan vajálduhtán.

Dan maid oainnán – dan muittán.

Muhto dan maid barggan – dan ipmirdan!

(Kiinnálaš sátnevájas)

Lone Nergård Boine, Lisa Baal, Inger Ellen Márjá Eira
ja Marit Inger Pulk

Ovdasátni

Bagadus strukturerejuvvon doabaoahppama birra vulggii das go lei dárbu metodihkkii mánáide ja nuoraide geat rahččet gielalaččat. Dutkan lea čájehan ahte dát metoda, mii gohčoduvvo *Giellabádji*, lea ávkálaš sihke sidjiide geat dárbbasit nannet doabaipmárdusa ja sátneriggodaga, ja sidjiide geain leat giellaváttut (Sæverud ja earát, 2016). Giellabájiin heive bargat buot mánáiguin/ohppiiguin, nannen dihte doabaipmárdusa.

Vuosttaš oassi dán bagadusas buktá teorehtalaš duogáža giela ja doahpagiid birra. Dás háliidit gaskkustit ahte metodihka vuodđu lea pedagogalaš bargovuohki mas guovdilasto doahpaga sisdoalu, hámi ja geavaheami.

Dasto čuovvu nuppi oasis ovdanbuktin Giellabájis. Mihtidan dihte ávkki oahppamis, dárbbasit dieđu maid oahppi máhtii ovdal go Giellabádji álggii, ja maid oahppi máhtta manjel go dat lea loahpahuvvon. Goalmát oasis čuovvu kártenskovvi ja bagadus dasa.

Doabaoahppan ii livččii leamaš vejolaš veahki ja doarjaga haga. Giitit Sámedikki go lea ruđalaččat dorjon prošeavtta. Giitit maiddái referánsajoavkkuid, Báhpajávrrri skuvlla ja Guovssahas mánáidgárddi Romssas, go lehpel geahččaladdan bargovuogi praktihkalaččat.

Prošeaktajoavku, Áltá, Romsa ja Guovdageaidnu, borgemánnu 2023.

Sisdoallu

1. Doabaoahppan – teoriijavuodđu	6
1.1 Sániit ja doahpagat	6
1.2 Giellaovdáneapmi.....	9
1.3 Mánnggagielatvuohhta	13
1.4 Giellaváttut mat gusket ovdáneapmái (DLD).....	15
1.5 Mánnggagielagat - giellaváttut mat gusket ovdáneapmái.....	17
1.6 Oahppanproseassa doabaoahpaheamis.....	19
1.7 Manne lea dehálaš bargat doahpagiiguin?.....	21
 2. Giellabádji	 24
2.1 Ovdanbuktin ja čađaheapmi	24
2.2 Giellabáji modealla	25
2.3 Ovdamearkkat sániid válljemii	33
2.4 Pedagogaid árvoštallamat	36
 3. Mihtidit ávkki	 38
3.1 Skorenkriteriat	38
3.2 Kártenskovvi.....	39
3.3 Ovdamearka kártemii	40
3.4 Mánngenskovvi bohtosiid registreremii	41
 Gáldolistu	 43
 Mildosat	 45
Evttohusat bargovugiide doabaoahppamis	51
10 lávkki šaddat Sátnemeaštirin	54
Otná sátni:.....	56
DOABA:.....	57
Ovdamearkačoakkálmás	59

1. Doabaoahppan – teoriijavuodđu

1.1 Sánit ja doahpagat

Mii lea erohus sánis ja doahpagis?

Dávjá čilgejuvvo ahte doaba lea juoga man birra sáhtta jurddašit. Dat sáhtta leat juogo mentála govahallan dahje jurdda ášši/dingga birra. Doabaoahppanmetoda ektui heive diet čilgehus bures, go metodihka ulbmil leage boktit mánáid ja ohppiid iežaset jurdagiid sániid birra. Sániiguin ovddidit mii iežamet jurdagiid, sávaldagaid ja fuomášumiid, danne go sániin lea doabalaš sisdoallu. Sánit čilgejuvvojit ges symbolain maiguin čujuhit doahpagiidda. Sánis lea sihke olgguldas hápmi, dat maid mii gullat ja oaidnit čálalaš hámis, ja siskkaldas sisdoallu.

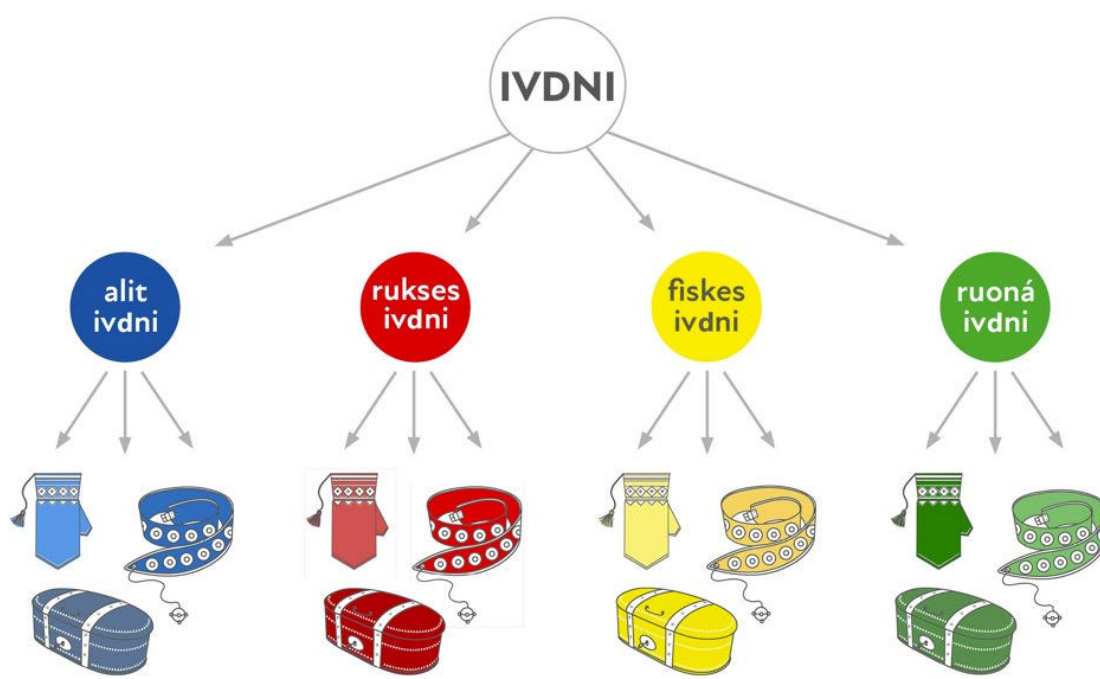
Ovdamearkka dihte *spábba* - mii gullat ja oaidnit sáni čállojuvvon hámis. Dat lea sáni hápmi. Doaba ges lea dat movt mii ipmirdit ja govahallat sáni. *Spábba lea jorbbas. Dainna sáhtta stoahkat, čiekčat ja bálkut.* Mánát geat leat árra giellaoččodeamis sáhttet gáržudit dahje viiddidit iežaset doabaipmárdusa. Spábba sáhtta leat dušše máná iežas rukses unna spáppaš, ii ge dat vilges stuora spábba mii mánáidgárddis lea. Mánás sáhtta maid beare viiddis ipmárdus, dainna lágiin ahte mánná gohčoda buot jorbbaid spábban. Sihke eappeliid, biilajuvllaid, earttaid ja nu ain. Unnimus mánát čatnet maid sániid dilálašvuodaide gos sátni adno. Go mánná vásiha ja gullá sáni mángga dilálašvuodas ja mángga sajis, de oažžu buoret ipmárdusa sáni abstrákta - ja sierra mearkkašupmái.

Mánáid doabaipmárdus ovdána ja rievdá čađat.

Mánát ohppet sániid ja doahpagiid iešguđet vugiid bokte. Dábáleamos vuohki oahppat lea njuolga vásáhusaid ja dinggaid bokte. Danne lea mávssolaš ahte mánat besset gullat sániid ja doahpagiid earret eará rollaneavttašemi/stoahkama bokte, áđđestallamis, praktihkalaš doaimmaid bokte ja iešguđetge spealuid bokte. Lea maid dehálaš láchit dili mátkkiide ja vásáhusaide mat addet mánnái/oahppái ipmárdusa ja vejolašvuoda oaidnit áššiid ollislaš oktavuodain.

Doahpagat árgabeaigielas ja skuvlagielas

Doahpagiid sáhttá systematiseret doabavuogádagaiguin, vuolle- ja badjedoahpagiiguin. Badjedoaba sáhttá ovdamearkka dihte leat *ivdni*, dan vuolledoahpagat ges sáhttet leat *alit* ja *ruoksat*, ja daid vuolledoahpagat ges *čuvgesalit* ja *čuvgesruoksat* (Nilsen ja Haugen, 2014).

Ovdamearka doabavuogádahkii “ivdni” doahpagii.

Doahpagiid sáhhtá sirret geavaheami ja sisdoalu ektui. Daid sáhhtá earret eará earuhit vuodđodoahpagiid, guorahallandoahpagiid, fágadoahpagiid ja beaivválaš doahpagiid bokte. Lea earenoamáš dehálaš bargat vuodđodoahpagiiguin ovdal go mánná álgá skuvlii. Dat lea dan geažil go dát doahpagat adnojit mánnga oktavuođain čilget áššiid, ja dat váikkuhit sosiála ja intellektuála ovdáneami (Nilsen ja Haugen, 2014).

Vuodđodoahpagat sáhhtet leat:

- Ivnnit
- Hámit
- Sadji/posišuvdna
- Sturrodat
- Guovlu
- Mihtideapmi
- Dálki ja temperatuvra
- Logut ja lohkan
- Doaibma/funkšuvdna
- Áigi
- Bearaš
- Beaivválaš gelbbolašvuohta

Fágateavsttain sáhhtet leat mánnga sáni maid oahppit eai dovdda ja ipmir. Oahpaheaddjit dávjá veahkehit ohppiid ipmirdit dábálaš fágasániid, ovdamearkka dihte *republihkka*, *demokratiija*, *energiija* ja *guoddevaš ovdáneapmi*. Oahpes sánit, nu go ovdamearkka dihte funkšuvdnasánit (preposišuvnnat, postposišuvnnat, pronomenat), ja substantiivvat ja vearbbat, eai buot háviid čilgejuvvo fágateavsttas dahje ovdagihtii, vaikko lea liikká dehálaš lohkanipmárdussii.

Eará sánit, mat leat dárbbaslaš oahppamis ja eai leat njulgestaga fágaspesifihkka sánit, leat akademalaš sánit. Dát leat ovdamearkka dihte *meannudit*, *árvvoštallat*, *danne*, *goitge*, *guorahallat* ja nu ain (Golden, 2014).

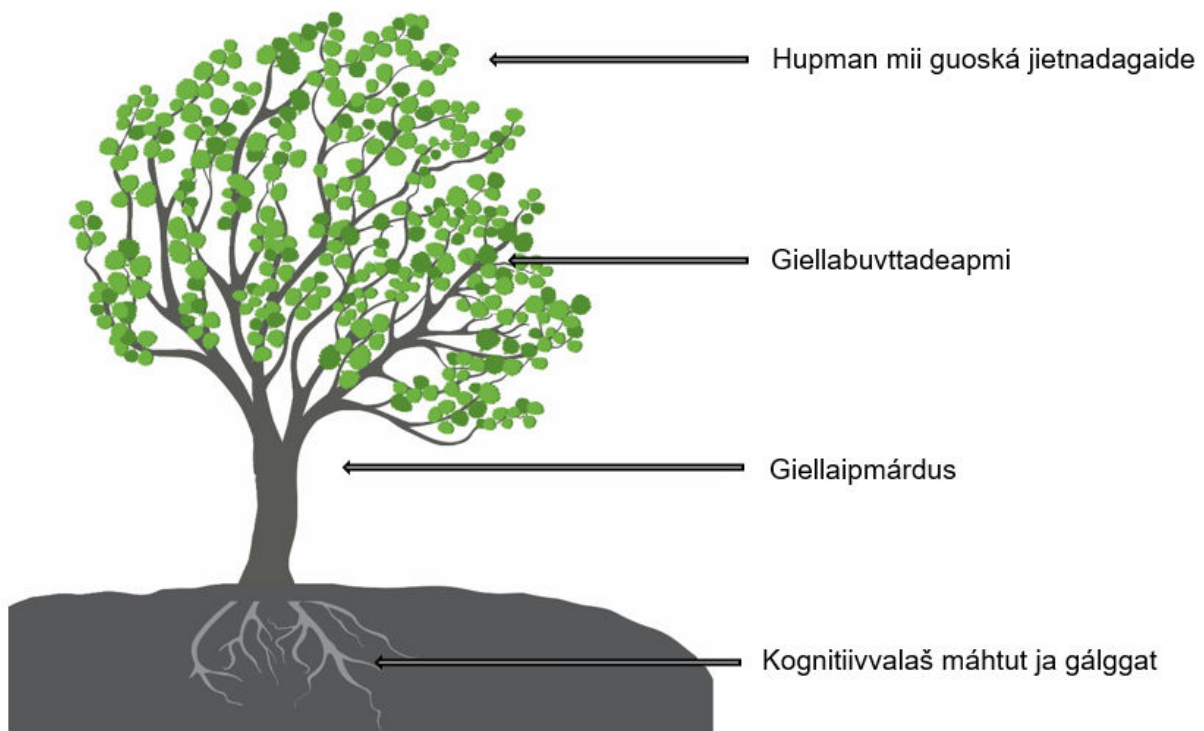
1.2 Giellaovdáneapmi

Mii lea giella?

Giella lea olbmui vuosttažettiin gulahallangaskaoapmi. Dat lea reaidu maid olmmoš geavaha jurdagiid hábmemii ja ovdanbuktimii, sihke njálmmálaš ja čálalaš gulahallamii.

Gielalaš ovdáneapmái dárbbáša mánná buriid ja mánggalágan giellageavahanmálliid. Lea stuora erohus das maid mánná ipmirda ja maid ieš sealggaha dadjat sániin ja cealkagiin. Dutkamat čájehit ahte mánná ipmirda golmma - njealje geardde eanet go maid dadjá. Dehálaš ulbmil lea lasihit máná aktiivvalaš sátneriggodaga (Baal ja Wirkola, 2003).

James Law (2000) govahallá giela giellamuorain.

Giellamuorra govahallá ahte gielas leat máŋga oasi mat gullet oktii ja mat váikkuhit giellaovdáneapmái.

Muora ruohttasat čujuhit eavttuide mat leat dehálaččat giellaovdáneamis. Dasa gullet earret eará motivašuvdna, gullu, kognitiivvalaš attáldagat, muitu, fuomášupmi, guldalangálggat ja symbolaipmárdus.

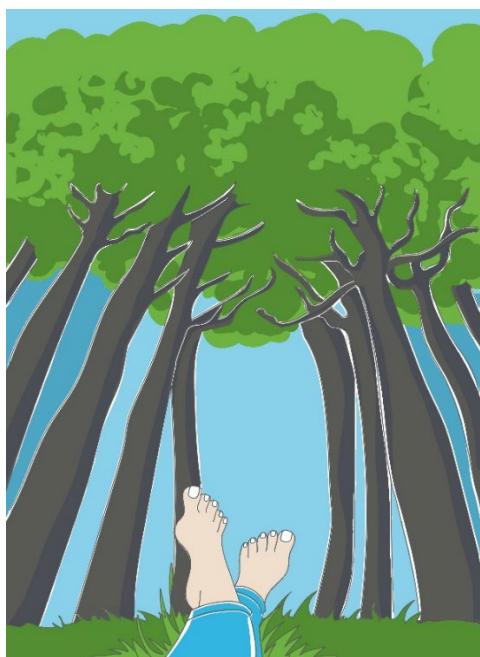
Muora mátta čujuha giellaipmárdussii. Giellaipmárdus dávjá vajálduvvu dahje ii oaččo doarvái fuomášumi, go mánná rahčá gielain. Sáhtta leat álkibut fuomášit giellaváttuid dalle go mánná rahčá jietnadagaiguin, dahje muđui njálmmálaš gielain. Go mánná galgá ipmirdit mii daddjo, de ferte ipmirdit sániid mearkkašumi ja dovdat lingvisttalaš njuolggadusaid dihto gielas. Dat mielddisbuktá earret eará dan movt sánit sodjet ja movt bordit sániid maŋŋálaga syntávssalaččat riehta.

Muora oavssit čujuhit hupmamii/produktiivvalaš gielladáidui. Vai mánná ovdánahtta máhtu mitalit jurdagiid ja oaiviliid, de ferte sus leat nanu sátnevuorká ja máhttit sojahit sániid ja hukset cealkagiid.

Muora lasttat čujuhit ges hupmamii mii guoská jietnadagaide (fonologijai ja artikulašuvdnii). Go mánná oahppá hupmat, de ferte son oahppat buvttadit jietnadagaid ja ipmirdit giela jietnadatvuogádaga.

Gielalaš diđolašvuohta

Mánát ohppet sániid sisdoalu ovdal go sii šaddet eanet diđolaččat giela hápmái. Jus mánáin jearrá makkár sátni lea guhkes sátni, ja makkár lea oanehis sátni, de sáhtta oažžut vástádusa ahte *muorra* lea guhkes sátni ja *juolgesuorbma* lea oanehis sátni. Dalle máná čatná sáni sisdoalu doahpagii, go muorra lea albma ilmmis guhkit go juolgesuorbma. Easka skuvlaagis, lohkan- ja čállinoahpahallama oktavuodas, sii dábalaččat ohppet earuhit giela sisdoallu ja hámi. Nu sii ohppet ahte *muorra* lea oanehit sátni go *juolgesuorbma*, bustávameari ja čállingova ektui.

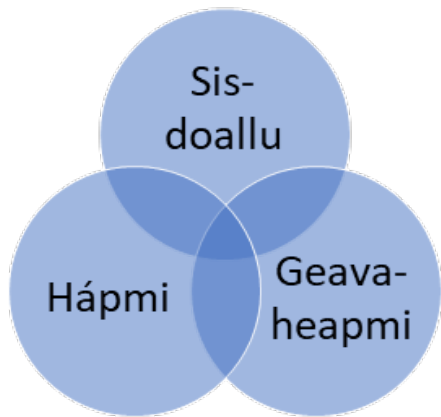
Govahallan guhkkodaterohusas muoras ja juolgesuorpmas.

Skuvllas oahppi dađistaga oahppá oaidnit giela dego ráhkadusvuogádahkan. Sirdin fuomášumis sisdoalus hápmái leage guovddážis go mánáidgárdi ja skuvla ráhkkanahhtá lohkan- ja čállinoahpahallamii (Helander, 2016).

Sámegiel mánáin leat gáržžiduvvon vejolašvuođat deaivvadit sámegielain čálalaččat servodagas. Stoahkan ja hárjehallan gielalaš doaimmaiguin mánáidgárddeagis sáhtta eastadit váttisvuođaid skuvllas. Dát guoská sihke lohkan- ja čállinovdáneapmái, obbalaš oahppamii ja gulahallamii (Baal, Persen ja Wirkola, 2014).

Gielalaš oasis

Giela sáhtta maid govahallat Bloom ja Lahey (1978) giellamodeallain. Modealla juohkása golmma gielalaš osiide mat váikkuhit nubbi nuppi ja dárbbášit ovttasdoaibmat.

Giellamodealla (Bloom ja Lahey, 1978).

Giellamodealla govvida ahte mánát fertejit ipmirdit sáni sisdoalu (sisdoallu), máhttit hukset rievttis cealkagiid, rievttis sojahemiin ja buvttadit jietnadagaid riekta ja čielgasit (hápmi), ja sii fertejit máhttit atnit doahpagiid riekta, rievttis dilálašvuodas (geavaheapmi).

1.3 Mánnggagielatvuohta

Maid mielddisbuktá dovdat sániid? Dasa ii leat álkes vástádus, go sátnemáhttu sáhtta leat mánnggadássásaš. Sátnemáhttu sáhtta leat *aktiivvalaš* dahje *passiivvalaš*. Aktiivvalaččat go máhtta atnit sániid daid dalle go dárbbáša, ja passiivvalaččat ges go muitá ja máhtta sáni mearkkašumi dušše dalle go gullá dahje lohka dan.

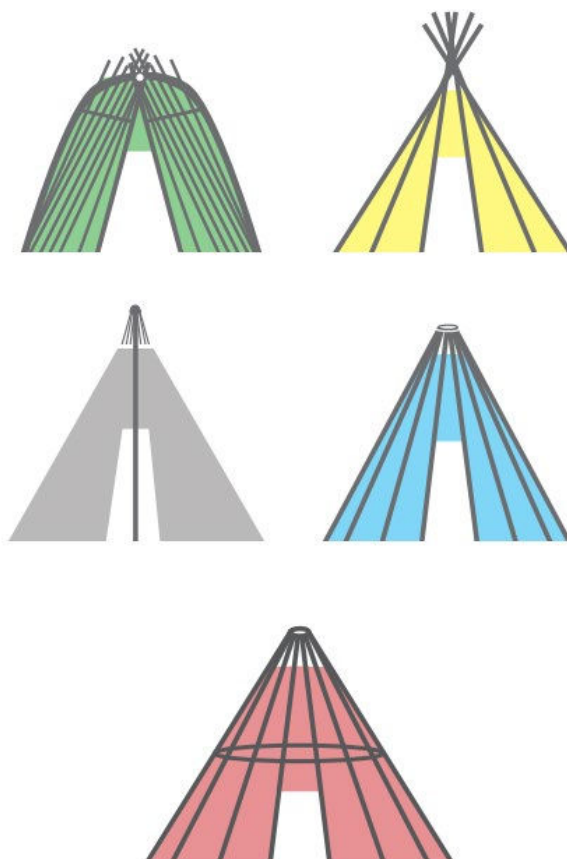
Nils Øivind Helander (2016) čállá ahte mánnggagielat biras sáhtta váikkuhit dasa ahte mearkkašupmi sániin rievda. Ovdamearkka dihte dat dárogiel vearba *vurdere* gullo dávja adnome sámegillii veardidit mearkkašumis. Dološ sámegiel sátni *ságat* leat otnáš gillii rievdan *ođđasat* sátnái, go lea váikkuhuvvon dárogiel sánis *nyheter* ja suomagiel sánis *uutiset*. Dakkár rievdamat sáhttet dáhpáhuvvat dihtomielalaččat sátneráhkademiid vuodul, go man nu sivas cieggagohtet eará gielat sámegillii. Skuvlla giellaoahpahusas ja giellageavaheamis lea váikkuhanvejolašvuohta dákkár giellarievdamiidda. Oahpaheaddji giellamáhttu sáhtta veahkehit go buohtastahtta sámegiela ja riikkagiela, ja nu sáhtta dárbbu mielde erohusaid fuomášuhttit árbevirolaš ja ođđa dadjanvugiin. Dákkár diđolašvuođa haga sáhtta geavvat nu ahte sámegiella rievda dárogiellan dahje suomagiellan mas geavahuvvojit sámegiel sánit.

Sátnemáhttu ođđa giela oahpahallamis mearkkaša ahte dovda ja máhtta muittus viežžat sániid. Dutkosiid guorahallan čájeha ahte mánnggagielat sátneoahppamii evttohuvvojit čuovvovaš sátnemáhttokriterat (Jarvis, 2009):

1. máhttu jietnadit ja čállit sátnehámiid
2. dovdat sáni mearkkašumi(id)
3. dovdat sáni sátneluohká ja syntávssalaš ráddjehusaid
4. dovdat makkár oktavuodain ja maiguin eará sániiguin sátni geavahuvvo
5. dovdat sáni leksikála ja doabalaš assosiašuvnnaid, mat eai gula sáni denotašuvdnii
6. diehtit man dábalaš sátni lea anus, man formála dat lea ja makkár oktavuodas dan sáhtta atnit

GievrRAS giellamodeallat

GievrRAS giellamodeallat raporttas deattuhuvvo ahte sámegiel produktiivlaš gielladáidu eaktuda ovttagielat, sámegielat birrasa. Sámegiella lea rašši, go riikagiella lea diehttelas. Jus mánát ja nuorat galget sámástit, de ferte sis leat sámegielmáhttu ja dovdat dárbbu sámástit. Sámegiella ferte diđolaččat geavahuvvot sihke gulahallamis ja oahppamis (Pasanen ja earát, 2022). Dáid ávžžuhusaid sáhtta viidáset čatnat doabaoahppamii. Sihkkarastin dihte doabaoahppama, de fertejit rávisolbmot leat diđolaččat giellaválljemis, ja atnit doahpagiid muđuige gulahallamis ja oahpaheamis.

1.4 Giellaváttut mat gusket ovdáneapmái (DLD¹)

Mánát ja nuorat geain leat *giellaváttut mat gusket ovdáneapmái* (DLD), mii ovdal gohčoduvvui *spesifihkka giellaváddun*, rahčet gielain ovtta dahje mángga giellasuorggis (gč. Bloom ja Lahey, 1978). Váttisvuodát sáhttet gullat juogo sátneriggodahkii, grammatihkkii, jietnadagaide dahje giela sosiálalaš ja geavatlaš beallái. Dat mearkkaša ahte sis geain leat giellaváttut sáhttet rahčat ipmirdit mii daddjo, ovdanbuktit njálmmálaččat iežaset dovdduid ja áigumušaid.

Dutkit eai dieđe sihkkarit mas giellaváttut bohtet, muhto oaivvildit ahte sáhtta leat earret eará genehtalaš sivva (Bishop ja earát, 2017). Dat mearkkaša ahte lea stuorát várra/riska oažžut giellaváttuid jus muhtumis bearrašis leat giellaváttut. Giellaváttut ihtet oidnosii mánáid árra giellaovdáneamis, ja bistet rávisolbmo ahkái. Dovdomearkkat ja hástalusat rievddadit máná ovdáneami mielde, muhto vuodđu lea goitge seamma.

Ovdamearka makkár hástalus sáhtta leat go mánás/oahppis lea giellaváddu.

¹ Developmental Language Disorder

Mánát ja nuorat geain leat giellaváttut leat iešguđetláganat. Goitge leat muhtun oktasaš dovdomearkkat mat čujuhit giellaváttuide:

- Mánás lea maŋŋonan giellaovdáneapmi
- Giellaváddu lea máná válđo váttisvuohta
- Mánás/oahppis lea váttisvuohta ipmirdit giela ja ieš buvttadit giela
- Máná ovdáneapmi muđui lea dábálaš

Giellaváttuid sáhtta leat váttis fuomášit. Dat sáhttet dávjá seaguhuvvot láhttenváttisvuođaiguin. Máná ii oro čuovvume mielde, orru dakkár gii láikkohallá dahje lea jeagoheapme. Sosiála servvoštallan sáhtta maid leat hástalus mánáide geain leat giellaváttut. Sii sáhttet dávjá boastut ipmirdit ja rahčat searvat stohkosiin.

DLD sáhtta maid leat oassin eará váttuiguin, dego lohkan- ja čállinváttisvuođaiguin, váttisvuođat jietnadagaiguin, fuomášumiin, konsentrašuvnnain ja váttisvuođat mat gusket meanuide ja dovdduide. DLD sáhtta maid leat oassin biomedisiinnalaš diagnosain, muhto dalle lea váttisvuođat gielain oassin diagnosas.

Mánát ja nuorat geain lea DLD sáhttet rahčat verbálalaš oahppamiin ja muittuin. Váttisvuođat sáhttet leat iešguđet dásis ja viidodagas, muhto váikkuhit goitge sihke skuvlavázzimii ja sosiála ovtastallamii ja relašuvnnaide. Danne leage dehálaš árrat fuomášit sin geat rahčet gielain, áicat ja kártet sin, ja dan vuođu bidjat doaibmabijuid. Giellabarggus lea dábálaš pedagogalaš fáladat eastadit váttisvuođaid, juoga mii lea dehálaš buohkaide.

Muhtun mánáin sáhtta maid leat maŋŋonan giellaovdáneapmi. Maŋŋonan giellaovdáneapmi ii dárbbáš mearkkašit váttisvuođaid máná ovdáneapmái guhkitáigge geahčestagas. Lea váttis oaidnit ja “predikeret” váttisvuođaid gielain mánáid vuollel 4-5 jagi, go sii ovdánit nu iešguđet ládje. Dábálašvuohta lea viiddis árra giellaoččodeamis (Monsrud, 2022).

1.5 Mánnggagielagat - giellaváttut mat gusket ovdáneapmái

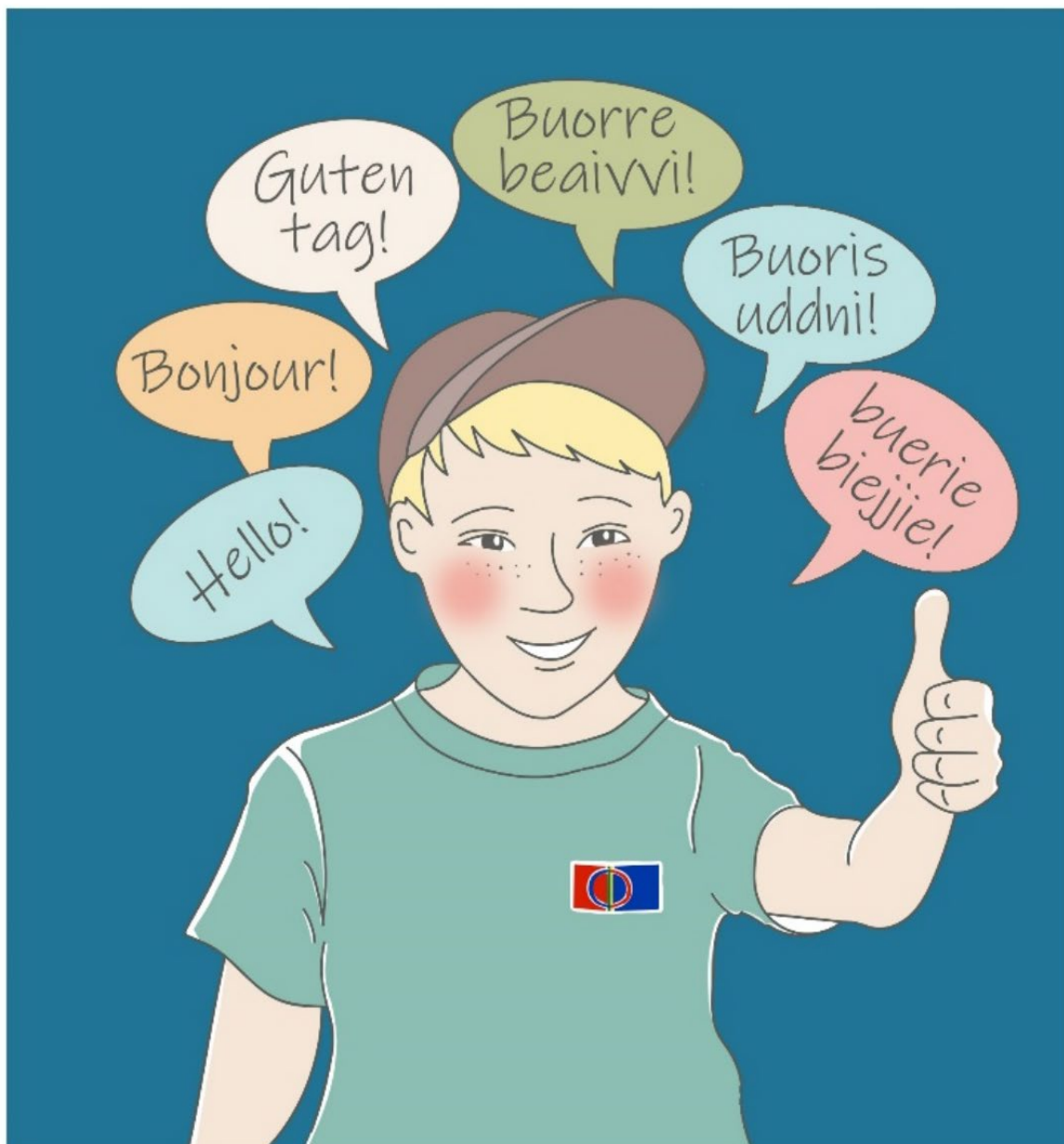
Mánnggagielagat geain lea DLD rahčet buot iežaset gielain. Dat mearkkaša ahte mánás eai leat giellaváttut jus son rahčá dušše ovttain gielain. Mánnggagielatvuohta ii dagat giellaváttuid (Bishop ja earát, 2017). Mánnggagielat bearrašat ávžžuhuvvojit atnit iežaset gielaide, vaikko mánás leage maŋŋonan giellaovdáneapmi dahje giellaváttut mat gusket ovdáneapmái, vai nanne máná eatnigiela.

Mánnggagielagat meddet buot iežaset gielain, muhto meattáhusat leat iešguðetláganat gielaide mielde. Danne lea dehálaš kártet giela ollislaččat ja viidát go mánás lea maŋŋonan giellaovdáneapmi. Lea maid dehálaš leat várrogas ja diđolaš go atná ovttagielat mánáid norpmaid giellakártemis.

7-8 % mánáin leat giellaváttut (Befring ja earát, 2019). Mánnggagielagiin eai leat eanet. Gaskamearalaččat leat juohke luohkás dahje mánnájoavkkus 2 oahppi geain leat giellaváttut.

Válđoerohus gaskkal mánnggagielat mánáin geain leat giellaváttut ja sis geain eai leat giellaváttut, lea ahte mánát geain leat giellaváttut leat eanet gielalaš meattáhusat. Sii geavahit maid guhkit áiggi oahppat giela. Dat mielddisbuktá ahte lea dehálaš earuhit mánáid/ohppiid geain leat giellaváttut mat gusket ovdáneapmái, ja sin geat eai máhte sámegiela nu bures dan geažil go ii leat nu olu vásáhus sámegielain. Dávjá leat seammalágan gielalaš meattáhusat mánnggagielagiin geain leat giellaváttut go mánnggagielagat geain eai leat giellaváttut. Dat sáhttá dagahit ahte lea váttis árvvoštallat leatgo mánás/oahppis giellaváttut, vai unnán vásáhus sámegielain, earenoamážit jus lea aitto oahppagohtán nuppigiela.

Giellaoahppamis dárbbáša buriid gielalaš vásáhusaid. Dan dihte lea dehálaš diehtit makkár vásáhusat mánás leat gielain (sihke vuosttaš- ja nuppiingielain), jus vávjá ahte mánnggagielat mánás lea giellaváddu mii guoská ovdáneapmái.

1.6 Oahppanproseassa doabaoahpaheamis

Øzerk ja Juuso (1999) deattuheaba ahte systemáhtalaš doabaoahppan lea dehálaš. *Oahppan* mielddisbuktá sihke dahkat, gieđahallat ja vurket vásáhusaid guhkesáiggemuitui. Vásáhusaid vuodđu lea dovdat ja dulkot dan maid dovda iežas ovddeš vásáhusaid vuodul (nu gohčoduvvon *persepšuvdnan*). Nu sáhtta sirdit ovddeš vásáhusaid ođđa dilálašvuodaide. Muitováttisvuodát váikkuhit oahppamii. Jus áššit eai leat vurkejuvvon guhkesáiggemuitui, de ii sáhte daid viežžat ja ávkkástallat. Vásáhusaid ferte gieđahallat ja bidjat doabavuogádagaide, vai maŋŋil sáhtta daid geavahit (Baal ja Wirkola, 2003).

Doabaoahppamis leat golbma dási (Nilsen ja Haugen, 2014).

1. Selektiiva assosiašuvdna (identifiseret/dovdat/čanastit)

Selektiiva assosiašuvdna lea vuosttaš dássi doabaoahppamis. Dásis galgá oahppandialoga váikkuhit ahte oahppi guorahallat selektiiva assosiašuvdnaproseassa, mas gielladovddaheapmi čadno ovdamearkkas ovdamerkkii oasis maid leat oahppame.

2. Selektiiva diskriminašuvdna (fuobmát erohusaid)

Selektiiva diskriminašuvdna, dahje earuhusoahppan, lea nubbi dassi doabaoahppamis. Doabaoahppan dásis galgá oahppi oahppat earuhit das mii gullá doahpagii ja dat mii ii gula dasa.

3. Selektiiva generaliseren (fuobmát sullasašvuodaid)

Selektiiva generaliseren, dahje fuobmát belohahkii sullasašvuodaid lea goalmát oassi doabaoahppamis. Dán dásis galget oahppit ieža dovddahit guđelágan sullasašvuodaid leat fuobmán.

Ávkkástallat ohppiid ovdamáhtu

Ohppiid ovdalaš máhttu lea mávssolaš vuodđu ođđa oahppamii. Ođđa máhttu suddá oktii dainna máhtuin mii oahppis lea ovdalaččas. Ávkkástallat ohppiid ovdalaš máhtu gáibida diđolaš oahpahus plánema. Dat gáibida čatnat oktavuođaid ohppiid mentálalaš kárttain ja kognitiivvalaš šemáin (Øzerk, 2011). Praktihkalaččat dat mearkkaša ahte oahpaheaddji veahkeha oahppi oaidnit oktavuođaid ja čanastagaid dan máhttui ja vásihussii mii oahppis jo lea.

Jus oahppis ii leat nanu ovdalaš máhttu fáttas, de sáhtta boadus šaddat váilevaš ipmárdus. Oahppái lea eanet gáibideaddji ráhkadit govaid dasa maid ii leat vásihan ja áššiide maid ii dovdda, go ráhkadit govaid iežas vásihusaide ja dovddus áššiide.

1.7 Manne lea dehálaš bargat doahpágiiguin?

Lea dehálaš deattuhit giellabarggu mánáidgárddis jo. Nanu sátneriggodat veahkeha mánáid oahppat sihke ođđa sániid ja ođđa áššiid. Dutkamat čájehit ahte mánáin geain lea viiddis sátneriggodat mánáidgárddeagis lea ovdamunni lohkan ja čállinovdáneamis skuvllas. Mánáid árra sátnevuorká einnosta lohkan- ja čállinovdáneami. Sátnevuorká 4-jahkásažžan ja 6-jahkásažžan einnosta lohkanipmárdusa 9-jahkásažžan. Sátnevuorká 9-jahkásažžan ges einnosta lohkanlabbolašvuoda 9. luohkás (Hagtvet ja earát, 2011).

Skuvllas oahppit oahpásnuvvet mánja ja gáibideaddji teavsttaide. Sáhttet leat ollu sivat dasa ahte lea váttis fáhtet teavsttaid sisdoalu. Teavsttain sáhtta leat struktuvra maid oahppit eai dovdda, cealkkahuksehus maid lea lossat lohkat, dahje leat ollu sánit ja doahpagat mat leat apmasat (Buch ja earát, 2020).

Giella lea vuodđun buot gulahallamii. Mánát geat rahčet gielain sáhttet oažžut váttisvuodaid sihke fágalaččat ja sosiálalaččat skuvllas. Jus galgá ságastallat, juogadit vásáhusaid ja ipmirdit maid earát dattet, de lea dárbbášlaš ahte lea nanu doabaipmárdus. Dat váikkuha maid bargovejolašvuodaide rávisolmmožin. Danne lea dehálaš fuomášit ja addit mánáide árrat rievttis doarjaga vai beassá oahppat ja ovdánit iežas návccaid mielde.

Mánáidgárddi rámmaplána

Mánáidgárddi rámmaplánas deattuhuvvo ahte mánáidgárddi galgá ovddidit gulahallama ja giela. Buot mánát galget oažžut giellanannema. Boarráseamos mánáin galget leat vásáhusat, máhttu ja gálggat, vai lea nanu vuodđu ja mokta álgit skuvlii. Rámmaplánas čuožžu maid ahte sámi mánáid mánáidgárddit, mat leat sámi guovlluin, galget ovddidit mánáid sámegeielgelbbolašvuoda. Muđui galgá dohkkehit ja árvvusatnit mánáid iešguđet gielaid (Udir, 2017).

Fágaođastusa obbalaš oassi

Oahppoplánas meroštallojit sámegeielfága vihtta vuodđogálgga:

- 1) njálmmálaš gálggat
- 2) máhttit čállit
- 3) máhttit lohkat
- 4) máhttit rehkenastit
- 5) máhttit geavahit digitála reaidduid.

Skuvla galgá láchčit dili ja doarjut ohppiid ovdánahttit dieid viđa vuodđogálggain olles oahppanmánnoлагas. Fágaođastusa oppalaš oasis deattuhuvvo maid ahte oahpahus galgá sihkkarastit ahte oahppit šaddet oadjebas giellageavaheaddjit. Nu ahte sii ovdánahttet iežaset gielalaš identitehta ja sáhttet geavahit giela jurddašit, duddjot oaivila, gulahallat ja čatnat oktavuodaid earáide (Udir, 2020).

Doabaoahppan

- Giellabáji ovdanbuktin ja čadaheapmi

2. Giellabádji

2.1 Ovdanbuktin ja čađaheapmi

Oadjebas rámmat, kontinuehta sisdoallodásis

Ávžžuhuvvo ahte lea *okta* pedagoga gii čađaha Giellabáji. Dalle nannejuvvo kontinuehta, struktuvrra ja dovddiideami. Giellabádji addá vejolašvuoda oadjebas rámmaide ja buriid oktavuodaide. Pedagoga ávžžuhuvvo čállit logga čađahettiin, mii sáhttá boahtit ávkin go maŋnelaš galgá kártet ja árvvoštallat Giellabáji čađaheami.

Golbma dási

Giellabáji oahpahusvuorus leat golbma dási, ja buot dásit galget leat mielde juohke vuorus. Áigegeavaheapmi juohke dásis rievddada agi, giellagálggaid ja individuála dárbbuid mielde.

Čađaheapmi

Okta oahpahusvuorru bistá sullii 30 min.

Viidodat: 3–5 geardde vahkkus, mii bistá 7–8 vahkku.

Joavkosturrodat: 3–5 oasseváldi.

Okta doaba/sátni juohke vuorus.

Mánát/nuorat váldoaktevrrat

Giellabádji galgá leat arena gos mánát/nuorat leat gielalaš váldoaktevrrat. Pedagoga galgá leat bagadeaddji ja modealla.

Doabaválljen

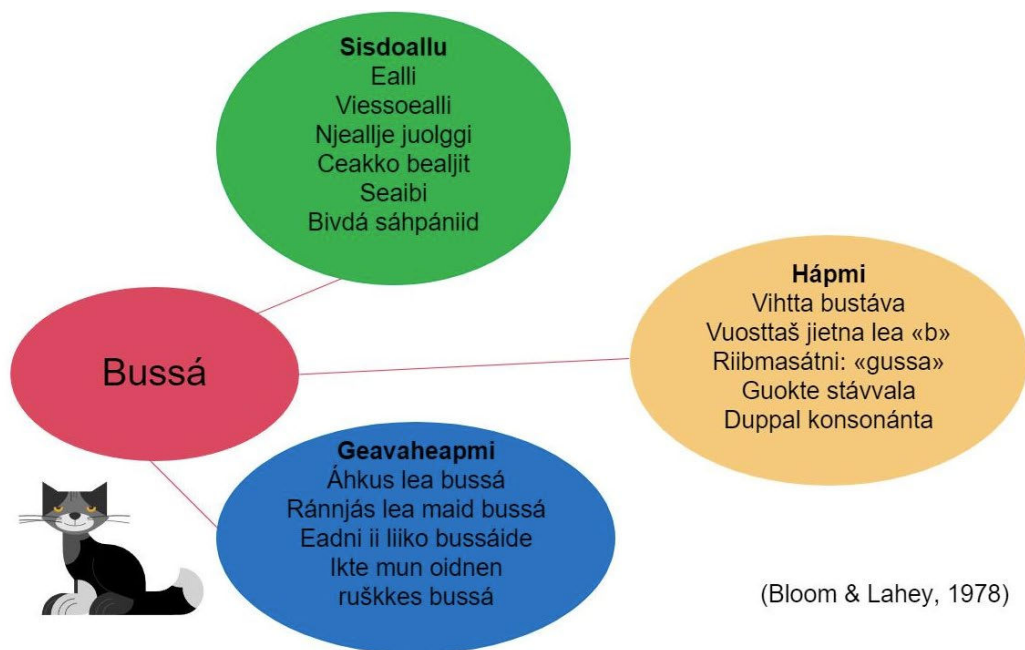
Go vällje makkár doahpagiiguin galgá bargat, ávžžuhuvvo ahte pedagogat välljejit doahpagiid mat leat čadnon dálá fáttáide/fágaide. Nu sihkkarasto buorre ja lunddolaš čuovvoleapmi.

Ovttasbargu ruovttuin

Ávžžuhuvvo ovttasbargat váhnemiiguin Giellabáji oktavuodas, vai ruovttus barget seamma doahpagiiguin go mánáidgárddis/skuvllas.

2.2 Giellabáji modealla

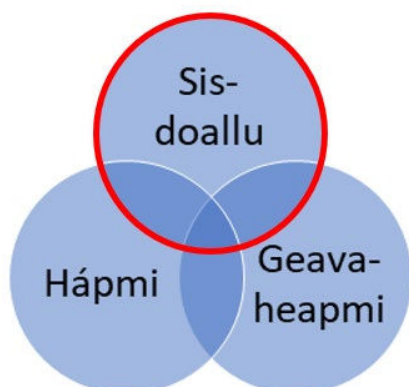
Giellabáji vuodđojurdda lea Bloom ja Lahey (1978) giellamodealla. Giellabájis leat adnojuvvon iešguđetlágan oahppanstrategiijat ja erenoamážit deattuhuvvo Jurddakárta, Oahppanságastallan ja Doabakárta.

Ovdamearka giellamodeallas movt sáhtta bargat doahpagiin “bussá”.

Fuomáš: Geahča eanet ovdamearkkaid ovdamearkačoakkálmasas, mii lea mielddusin.

VUOSTTAŠ DÁSSI: SISDOALLU - MAID MEARKKAŠA SÁTNI?

Sátnemáhttu/semantihkka	Doaimmat/evttohusat bargovugiide
Sátni ovdanbuktojuvvo	- Sátneplakáhtta ja/dahje merkejuvvon teavsttas. - Sátni govviduvvo konkrehtalaččat, govaiguin, sárgosiiguin ja nu ain. - Oasseváldiid ovdamáhttu biddjojuvvo oktasaš jurddakártii távvalii, bábertávvalii, smartboardii dahje sullasažžii. - Jurddariđđu/ovdanbuktit jurdagiid, vuoruid mielde, buohkat oassálastet. Oahpaheaddji bagadallá.
Evttohusat gažaldagaide maid sáhtta jearrat: - Maid jáhkát ahte sátni mearkkaša? - Maid sáhtta sátni mearkkašit dán oktavuodas? - Substantiivvat: Gos dakkára gávdná? Masa dat adno? Geat dan sáhttet atnit?	

Vuosttaš dásis galgat oažžut ovdan maid oasseváldit assosierejit sáni mearkkašumiin. Dat galgá leat njálmmálaš doaibma oasseváldiide. Sii galget iežaset sániiguin muitalit sin vuosttaš jurdagiid.

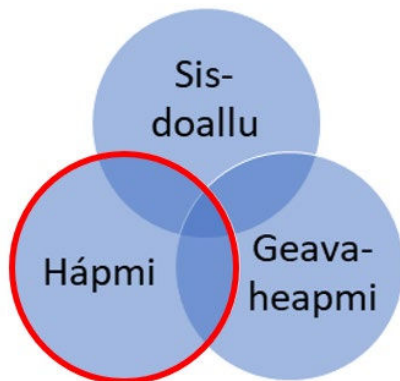
Otná sátni ovdanbuktojuvvo juogo sátnepalakáhtain dahje teaksta merkejuvvo. Pedagoga čállá oasseváldiid oaiviliid oktasaš jurddakártii bábertávvalii, távvalii, dahje sullasažžii. Pedagoga ii galgga dán dásis muitalit dieđuid, muhto jođihit ja bagadallat oasseváldiid muitalit dan maid sii ieža máhttet. Dás ferte addit ohppiide áiggi muitalit iežaset jurdagiid, vihkkedallat ja govahallat. Pedagogii sáhtá leat hástaleaddji ahte ieš ii huma nu olu.

Muitinlistu pedagogii:

- Oktasaš jurddakárta - buohkat váldojuvvojit mielde. Maid diehtit sáni birra?
 - Juohke oasseváldi muitala iežas jurdagiid/assosiašuvnnaid
 - Oasseváldit hupmet vuoruid mielde
 - Lea vejolaš njuiket vuoru badjel - buohkat galget hástaluvvot
- Mun-sajáiduvvan máhttu.
 - Cealkámušat iežaset vásáhusaid ja ipmárdusa vuodul
 - Ii makkárga vástádus leat “boastut”
 - Pedagoga hástaluvvo addit positiivva responssa
 - Pedagoga ferte sihkkarastit ahte oahppit fokuserejit dan dihto sáni
- Bagadeapmi ja modelleren.
 - Pedagoga jearrá čiekŋalit ja rahpasit
 - Pedagoga sáhtá oassálastit nu movt oahppit, ja buktit iežas cealkámušaid

Gitta 9-jahkásaš mánát orrot čilgeme sániid doaimmaid mielde; masa dan sáhtá atnit dahje eahpečielgasit maid sátni mearkkaša (dilálašvuodas gitta). Go mánát sturrot, de sáhttet eanet ja eanet atnit eambo abstrákta prinsihpaid go meroštallet sániid (dilálašvuodas gitta). Oahppi sátnepmárdusa kvalitehta lea mearrideaddji dasa ahte oahppi ipmirda oaivilsisdoalu.

NUBBI DÁSSI: HÁPMI

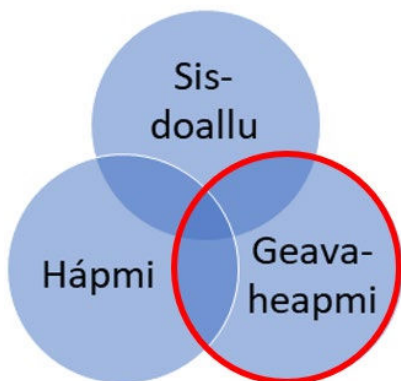
Máhttu sáni jietnastruktuvrra birra	Doaimmat/evttohusat bargovugiide
Goallossánit Stávvalat Jietnadagat Vokálat ja konsonánttat Diftoŋat Vuođđohápmi ja sojahanminsttar (kásusat) Oaivilguoddi ovttadagat sánis ja nu ain.	Daidda bargguide gávdnojit olu vuolggasajit maid sáhhtá atnit doarjjan/struktuvran agi ja ovdáneami mielde. Ovdamearkka dihte: • Giellastohkosat • Riibma ja ritma • Ságastallan/ságaškuššan sáni jietnadatstruktuvrra birra
Evttohusat gažaldagaide maid sáhhtá jearrat: ○ Leago sátni goallástuvvon? ○ Galle stávvala leat sánis? ○ Makkár jietnadagain álgá sátni? ○ Galle vokála, konsonántta ja diftoŋa leat sánis? ○ Mii lea sáni vuođđohápmi? ○ Movt sáhhtá sáni sojahit? ○ Makkár sániin riibme dát sátni?	

Nuppi dásis oasseváldit fokuserejit ain dan seamma sáni mii lei vuosttaš dásis. Čuovvovaččat gávnnat ovdamearkkaid sáni hámi/jietnastruktuvrra iešguđetlágan beliin maiguin lea áigeguovdil bargat. Dat mearkkaša lahkoni sátnái mánggabealálaččat. Oasseváldiid giellaovdáneapmi bidjá eavttuid dasa maid galgá deattuhit ja guđemuš doaimmaid vállje.

Maid pedagoga sáhtta válljet fokuseret:

- Njuolggadusaid, riimmaid (giellastoahkamiid)
- Fontta
- Unna bustávažiid ja/dahje stuora bustávaidd
- Ivdnet vokálaid/čuoggáid - čállit vokálaid
- Stávvaliid
- Goallossániid
- Ovdamerrosiid (ovdastávvalat)
- Vuodđohámi ja sojahanminstara
- Morfemalaš prinsihpaid
- Sániid sániid siste
- Ráhkadiid ođđa sániid
- Luŋkateavstta

GOALMMÁT DÁSSI: GEAVAHEAPMI/ČOAHKKÁIGEASSU

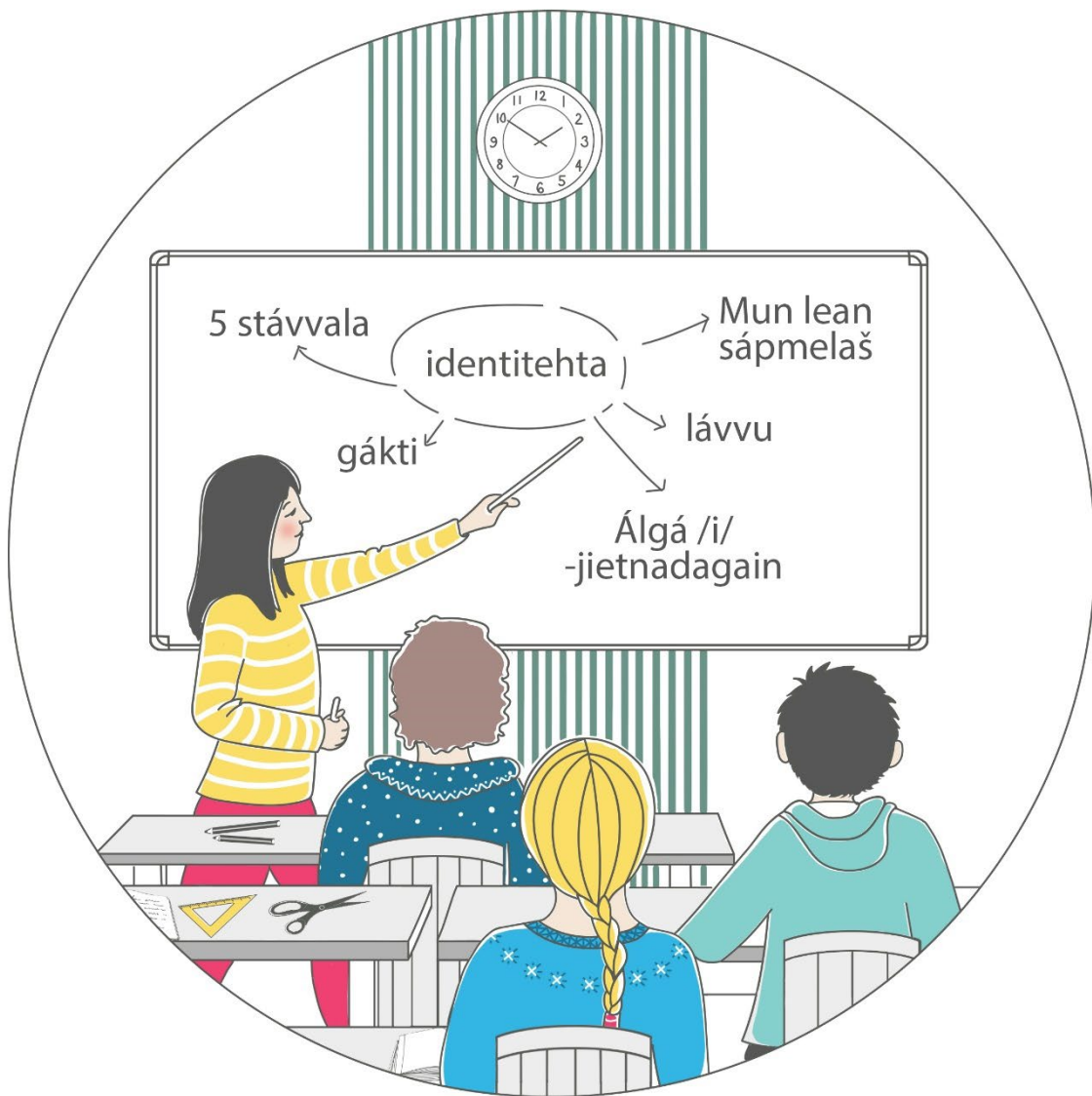

Máhttu sáni birra ulbmillaš oktavuodas	Doaimmat/evttohusat bargovugiide
Okttiheivehit sáni hámi, sisdoalu ja geavaheami	Dás sáhttet oasseváldit bargat báralaččat. • Mii čuožžu leksikonas, sátnegirjjis dahje internehtas? • Atnit sáni jearaldagain ja vástádusain nubbi nuppiin. • Čilget sáni nubbi nubbái: hámi ja sisdoalu, badje- ja vuolledoahpagiid, synonymaid ja antonymaid ja nu ain. • Atnit sáni stohkosiin ja spealuin. • Ovttas čoahkkáigeassit sátnedoabakártii • Oasseváldit bidjet sáni ja doabakártta iežaset sátnegirjái/sátnemeašttirgirjái/sátneperbmii Čuovvuleapmi sihke luohkás ja ruovttus.
Evtttohusat gažaldagaide maid sáhtta jearrat: ○ Maid mii leat oahppan sáni birra? ○ Movt dii dál čilgebehtet sáni? ○ Movt atnit sáni iešguđetlágan oktavuodain?	

Oasseváldit ožžot duođaštuvvot iežaset ipmárdusa iešguđetlágan doaimmaid bokte, seammás go pedagoga láhčá diliid buori ja oadjebas dilálašvuhtii. Goalmát dásis galget oasseváldit *atnit* sáni mángga ládje. Sii galget iskat iežaset ođđa máhtu sáni *sisdoalu* ja *hámi* birra maid dál leat oahppan go gulahallet earáiguin joavkkus.

Muitinlistu pedagogii:

- Oahppanságastallan. Čilget sáni mearkkašumi ja hámi guhtet guoibmáseaset ja buktit ovdamearkkaid.
 - Bargat njálmmálaččat - báralaččat
 - Semánttalaš ja fonologalaš dovdomearkkat
 - Sáni adnon konteavsttas
- Stoahkat ja speallat
 - Báralaččat joavkkuid mielde
 - Sátnekoarttat main leat govat ja teavsttat
 - “Sátnečilgenspeallu”: geassit koartta ja čilget hámi ja sisdoalu
- Oktasaš Sátne-/Doabakárttat
 - Pedagoga deavdá dahje lea deavdán oktasaš sátne-/doabakártta
 - Oktiiheivehit ja čoahkkáigeassit oktasaš máhtu sáni birra
 - Sisdoallu, hápmi ja geavaheapmi
- Sátnemeašttirgirji/pearbma
 - Juohke oasseváldi oažžu mángosa otná sátne-/doabakárttas
 - Otná sáni lasihuvvo Sátnemeašttirgirji/Pearpma sátnelistui
 - Báberbihtá mas čuožžu dat sáni maid sáhtá bidjat konvoluhttii mii lea liibmejuvvon perbmii.
- Čuovvuleapmi
 - Stuorebuš joavkkus/luohkás. Pedagoga sihkkarastá čuovvuleami luohkás
 - Ruovttus - Dieđut ovddasteddjiide
 - Ruovttubarggut - čilget sáni earáide veahkkeávdnasiiguin mat leat Pearpmas/Sátnemeašttirgirjis ja/dahje lohkat oanehis teavstta

2.3 Ovdamearkkat sániid válljemii

Sátnelisttut leat sierraláganat, ja pedagogat válljejit listtuid gos deattuhit oasseváldiid eavttuid ja dárbbuid. Čuovvovaččat čájehit ovdamearkkaid maid leat viežžan sátnelisttuin iešguđetge ahkedásiin, ja namuhit muhtin erenoamášvuodaid daid sátneválljemiin mat leat daid iešguđetge listtuin.

Oassi mánáidgárdejoavkkuid sátnelisttuin:

Meahcci	
Muorra	Eanas substantiivvat
Olmmoš	Eanas konkrehtat
Girji	Sánit mat gullet beaivválaš
Stuoris	doaimmaide
Bearaš	Sánit maid mánát leat gullan
Dálki	
Borran	
Olgobiktasat	
Gaskabeaivvit	

Oassi smávvasvaskuvládasi sátnelisttuin:

Boaris	
Olgeš	Seaguhus substantiivvain ja adjektiivvain
Olbmát	Seaguhus konkrehtain ja abstrávttain
Jándor	Sánit mat gullet beaivválaš doaimmaide/fágalaš
Beroštupmi	fáttáide
Kaleandar	Seaguhus sániin mat lea dávjá ja hárve anus
Suohkan/Gielda	
Vuhtiiváldin	
Jahkeáigodat	
Jurdda	

Oassi gaskaskuvládási ja nuoraidskuvládási sátnelisttuin:

Ákkastallat	
Deaddu	Olu fágadoahpagat/akademalaš doahpagat
Áicat	Eanet abstrakšuvdna
Leaska	Sánit vižžojuvvon mángga fágas
Termomehter	Seaguhus substantiivvain ja veardbbain
Mátkkoštit	
Subtrakšuvdna	
Gierdu	
Servodat	
Dálkkádat	
Čuožžilit	
Alladeatta	
Planehta	

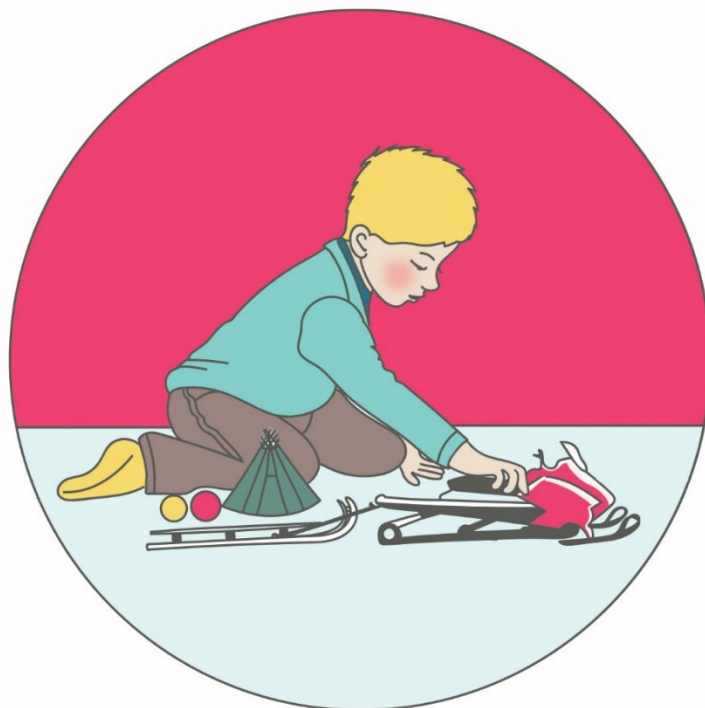
Oassi joatkkaskuvlla sátnelisttuin:

Isoleret	
Dohkkehit	Seaguhus substantiivvain ja veardbbain
Sylinddar	Sánit vižžojuvvon oahpahušprogrammas
Vearrokoarta	Olu amassánit/fágadoahpagat
Oahppoplána	Sánit mat gullet boahttevaš bargui ja
Šiehtadus	rávisolbmodilálašvuhtii
Duodáštus	
Leaktorádji	
Buvttadeapmi	
Rehkenastit	

Kommentárat sátnelistui:

- Lea dehálaš váldit mielde beaivválaš sániid sin dihte geat eai leat nu gievrrat gielalaččat, ii ge dušše daid váttes/akademalaš sániid.
- Juohke vuorus Giellabájis ovdanbuktojuvvo dušše **okta áidna** sátni/doaba, eai ge cealkagat (ovdamearkka dihte *Gasku beaivvi*). Goallossánit, ovdamearkka dihte *biiladivohat*, *čierastanluohkká*, sáhttet adnot.

Fuomáš: Geahča vuosttaš mildosis eanet ovdamearkkaid sátneválljemii.

2.4 Pedagogaid árvoštallamat

Máhcahusat mánáidgárdereferánsajoavkkus:

- Mánáidgárddis ledje buorit vásáhusat metodain. Sii vuhtte ahte mánát jođánit fuomášedje movt bargovuohki lei, go ledje seammalágan prinsihpat juohke vuorus. Sii barge buot golmmaid osiin ovttá vuorus, muhto heivehedje viidodaga mánáid agiid ja doaimmaid ektui.
- Go mánáidgárddis bargagohte metodain, álge mánát dávjá čilget doahpágiid sisdoalu álggus, dan maŋnel ges hámi ja geavaheami. Dađistaga fuomášedje ahte mánát ieža válljejedje bargat hámiin ovdal sisdoalu ja geavaheami. Dát guoskkai earenoamážiid skuvlajovkui. Mánáidgárdeoahpaheaddjit heivehedje nu ahte mánát besse leat mielde mearrideame makkár ortnetvuorus sii barge, lei go álggus sisdoaluin vai hámiin.
- Mánát árvaledje ja assosierejedje sihke eaŋkilsániid ja cealkágiid daid dihto doahpágiidda. Sii liikojedje earenoamážiid bargat goallossániiguin, riibmasániiguin, speažžut stávvaliid ja guldalit vuosttaš jietnadaga sániin.
- Mánáidgárdeoahpaheaddjit vásihedje ahte mánáin lei buorre mokta go čađahedje metoda. Sii čađahedje doababargguid sihke beavddi birra, olgun, mátkkiin, sáttogássas, stohkosiid bokte, gárvodettiin ja boradanbottuin. Metoda sáhtii álkit heivehit iešguđetlágan doaimmaide.
- Doabaválljema oktavuođas sii čatne doahpágiid mánáidgárddi vahkkosaš ja beaivválaš fáttáide. Ovdamearkka dihte “Čuoigat” doahpágiin sii barge dan vahkku go sii ledje čuoigame, ja “Juovlastállu” doahpágiin ges juovllaid áiggi.
- Obbalaččat mánáidgárdebargit árvoštalle ahte lei somá bargat metodain ja ahte lei ávkkálaš ahte bagadus lei sámegillii.

Máhcahusat skuvlareferánsajoavkkus:

- Skuvla ovttasbarggai ruovttuin, vai ruoktu galggai diehtit metoda birra ja vai besse bargat seamma doahpagiiguin go skuvllas. Oahpaheaddjit čilgejedje metoda váhnenčoahkkimis ja ledje maddái čállán makkár doahpagiiguin galge bargat vahkkoplánas.
- Oahpaheddjiin ledje positiivvalaš vásáhusat metoda čađahemiin. Sii vásihedje ahte lei álki čađahit metoda. Dađistaga ohppe oahppit metoda struktuvrra, mii dagahii ahte lei álkit čuovvut barggu. Go bargagohte ođđa doahpagiin, dihte oahppit dihte movt doahpagiin galge bargat systemáhtalaččat. Oahpaheaddjit vásihedje ahte metoda movttiidahtii ohppiid doabaoahppamis.
- Oahpaheaddjit vásihedje ahte lei ávkin doabamáhttui, ja lohka ja čállima oktavuodas. Oahppit čilgejedje sániid vuđoleabbo mannel go ledje bargan doahpagiin metoda bokte.
- Muhtun oahpaheaddjit ráhkadedje sierra bargomálaid čađaheapmái. Dainna lágiin geavahedje metoda prinsihpaid ja heivehedje dan iežaset bargovugiide. Muhtun oahpaheaddjit gaskadásis barge metodain sihke sámegiel-, dárogiel- ja engelasgielfágas. Sii ledje maddái čatnan doahpagiid fágaide, nu go ovdamearkka dihte matematihkkii.
- Oahpaheaddjit vásihedje ahte oahppit dárbbášedje eanet áiggi jurddašit ja čilget abstrákta doahpagiid, muhto ledje eanet aktiivvalaččat substantiivvaiguin.
- Skuvlla mielas lei beare dávjá čađahit metoda 5 háve vahkkus. Sii čađahedje dan 3 háve go dat heivii buorebut praktihkalaččat.

3. Mihtidit ávkki

3.1 Skorenkriteriat

Lea muhtomin váttis árvvoštallat leago mánná/oahppi ipmirdan sáni vai ii. Lea dohkálaš jus mánná/oahppi čilge sáni definišuvnna bokte.

1 čuoggá

- Buorre synonyma (ovdamearkka dihte “Viessu lea orrunsadji dahje orohat”).
- Geavahanvuohki (ovdamearkka dihte “Arvereadju suddje arvvi vuostá”).
- Obbalaš klassifiseren (ovdamearkka dihte “Miessi lea boazu”).
- Váldodovdomearka (ovdamearkka dihte “Reive lea gulahallat earáiguin čálalaččat”).
- Eará rievttis čilgejumi dovdomearkkain mat čájehit ipmárdusa sánis.

0 čuoggá

- Obbalaš vástádus, vástádus mii lea riehta, muhto geafes sisdoallu (ovdamearkka dihte “Spihkár geavahuvvo juoidá ráhkadit”).
- Eahpečielga synonyma (ovdamearkka dihte “Máinnas lea juoga mii ii leat áibbas duohta”).
- Earenoamáš dahje gáržžiduvvon geavaheapmi (ovdamearkka dihte “Lávka lea juoga maid guoddá”).
- Dovdomearka mii lea riehta, muhto ii leat váldodovdomearka (ovdamearkka dihte “Veažir lea garas”).
- Ovdamearka dahje sáni geavaheapmi čilgejumi haga (ovdamearkka dihte “Siivui lea leat siivui earáiguin”).
- Geavaha gorutgiela čájehan dihte geavaheami.
- Boasttu vástádus.

3.2 Kártenskovvi

Kárten ovdal: _____ Kárten maŋjel: _____

Namma: _____ Ahki: _____ Ceahkki: _____

		Atte 1 čuoggá jus vástádus lea muhtun dáin kategoriijain. Atte 0 čuoggá jus vástádus ii leat makkárga dáin kategoriijain.						
Sátni	Máná/oahppi vástádus	Synonyma dahje antonyma	Geavahan-vuohki	Obbalaš klassifiseren	Váldodovdomearka dahje mánnga ovdamearkka mat oktiibuot čájehit ipmárdusa	Čuoggá	O / M	
	Ovdal							
	Maŋjel							
	Ovdal							
	Maŋjel							
	Ovdal							
	Maŋjel							
	Ovdal							
	Maŋjel							
	Ovdal							
	Maŋjel							

3.3 Ovdamearka kártemii

			Atte 1 čuoggá jus vástádus lea muhtun dáin kategoriijain. Atte 0 čuoggá jus vástádus ii leat makkárge dáin kategoriijain.					
Sátni	Máná/oahppi vástádus		Synonyma dahje antonyma	Geavahan-vuohki	Obbalaš klassifiseren	Váldodovdomearka dahje mánnga ovdamearkka mat oktiibuot čájehit ipmárdusa	Čuoggá O / M ²	
Mánáid-gárdi: Eallit	Ovdal	Dat lea somá – muhtumat leat fiidnát					0	
	Maŋŋel	Sáhtta leat ealga, gussa dahje vuoksá/burru. Muhtumat orrot meahcis, muhtumat návehis. Elliin leat 4 juolggi.				X		1
4. ceahkki: Dovdu	Ovdal	Dovdat juoidá					0	
	Maŋŋel	Ilus, movttet, suhttan. Dovdo siskkobealde.				X		1
9. ceahkki: Biibbal	Ovdal	Girji. Das sáhtta lohkat lpmilsáni	X				1	
	Maŋŋel	Diehtogirji. Biibbal lea kristtalaš girku bassi čálus.	X			X		1

² O = Ovdal
M = Maŋŋel

3.4 Mángenskovvi bohtosiid registreremii

				Hárjehallansátnelistu Galle sáni =				Dárkkistansátnelistu Galle sáni =				Mearkkašupmi
				Máhtta ovdal ja maŋŋel	Oahppan	li oahppan	Jeavdda- heapme	Máhtta ovdal ja maŋŋel	Oahppan	li oahppan	Jeavdda- heapme	
Mánná/ oahppi nr.	Sohka- bealli	Ceahkki	Ovtta- gielat (1) Máŋgga- gielat (2)	1-1	0-1	0-0	1-0	1-1	0-1	0-0	1-0	
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10												

Evttohusat eará kártenreaidduide:

- Árra Giellaovdáneami Registreren (ÁGOR), Iđut, 2009.
- Bo Ege – Gielalaš guorahallan 1, Info Vest, 2022.
- Davvisámegiel fonemteasta, ČállidLágádus, 2021.
- Doabaáddejupmi, Info Vest, 2019.
- Gielalaš didolašvuodaiskan, Ovttas.no, 2013.
- Guovttegielatvuoda geahččaleapmi (TOSP), Sámi lohkanguovddáš,
- Guovttejahkásaččaid giella, Iđut, 2005.
- Lohkanmáhtuiskan, Bredtvedt kompetansesenter/ Statped nord, 2006.
- Lohkovuolgga, Info Vest, 2019.
- MacArthur-Bates Communicative Development Inventory (CDI) sámegillii, DASAGO prošeakta, UiT.
- Nasionála geahččaleami lohkamis ja rehkenastimis, Udir, 2022.
- Reynell giellaisskadeapmi, Iđut, 2011/2005.
- Sámegiela Impressiiva Morfologalaš teasta (SIM), Davvi Girji, 2013.
- Stoahkan ja gulahallan vuosttaš ovdánanjagiid, ČállidLágádus, 2013.
- 20 gažaldaga giellagálggaid birra, Statped, 2012.
- 4-jahkásaččaid giella, Iđut, 2008.
- 6-16 jahkásaččaidgiella, ČállidLágádus, 2011.

Fuomáš: Obbalaččat soaitá leat eahperealisttalaš jáhkkit ahte lea vejolaš buoridit mánáid teastabohtosiid standardiserejuvvon geahččalemiin moadde vahkku doabaoahpahusa maŋŋel. Ii leat goitge eahperealisttalaš jáhkkit ahte mánáid gielalaš ángirvuohta buorrána jođánit.

Gáldolistu

Baal, L., Persen, T., & Wirkola, K. (2014). *Gielalaš diđolašvuodáiskan*. Davvi Statped.

Baal, L. & Wirkola, K. (2003). *Hoahkat ja stoahkat – Rávvagat mo sámegielain bargat 1. luohkás*. Sámediggi Norggas.

Befring, E., Næss, K. A., & Tangen, R. (2019). *Spesialpedagogikk* (6. utg). Cappelen Damm.

Bishop, D.V.M., Snowling, M.J., Thompson, P.A., Greenhalgh, T & The CATALISE-2 consortium (2017). Phase 2 of CATALISE: A multinational and multidisciplinary Delphi consensus study of problems with language development: Terminology. *The Journal of child Psychology and Psychiatry*, 58 (10), s. 1068-1080.

Bloom, L., & Lahey, M. (1978). *Language development and language disorders*. New York ; London : Wiley.

Buch, B., Bremholm, J., & Lützen, P. H. (2020). *Bedre tekstlæsning på ungdomsuddannelserne – strategier og læseguides*. København: Dafolo A/S.

Forseth, B. U, Ottem, E., Platou, F. & Sæverud, O. (2017). *Begrepslæring – En strukturert undervisningsmodell for barn og unge med språkvansker*. Statped.

Golden, A. (2014). *Ordforråd, ordbruk og ordlæring* (4. utg). Gyldendal akademisk.

Hagtvet, B. E., Lyster, S. A., Melby-Levrå, M., Næss, K. A. B., Hjetland, H. N., Engevik, L. I., Hølland, S., Karlsen, J., Klem, M. & Kruse, J (2011). *Ordforråd i førskolealder og senere leseferdigheter – En metanalytisk tilnærming*. Spesialpedagogikk 1/11.

Helander, N. Ø. (2016). *DIEÐUT 1/2016: Ohppojuvvon ja sohppojuvvon giella. Gielladiđolašvuohhta, čálamáhttu ja guovttegielatvuohhta*. Sámi allaskuvla.

Jarvis, S. (2009). Lexical transfer. I Palenko, A. (Red.), *The Bilingual Mental Lexicon. Interdisciplinary Approaches*. Bristol - Buffalo - Toronto: Multilingual Matters

Law, J. (2000). Children's communication: development and difficulties. I J. Law, A. Parkinson, & R. Tamnhe, *Communication difficulties in childhood : a practical guide* (s. 338). Oxon : Radcliffe Medical Press.

Monsrud, M.B. (2022). *“One size does not fit all”: En studie av språkferdigheter blant flerspråklige barn og unge*. (duo.uio.no) PHD-avhandling, Institutt for spesialpedagogikk, Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.

Nilsen, V. D. & Haugen, R. (2014). Begrepsvansker – barns sviktende forståelse av ord. Nilsen, V. (Red), *Spesialpedagogisk hjelp i barnehagen* (1.utg). Cappelen Damm Akademisk.

Oahpahusdirektoráhtta. (2020). *Bajitoassi – vuodđooahpahusa árvvut ja prinsihpat*. Viežžan 01.02.2023 [Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen \(udir.no\)](https://www.udir.no/overordnet-del-verdier-og-prinsipper-for-grunnopplaeringen)

Oahpahusdirektoráhtta. (2017). *Mánáidgárddi rámmaoplána*. Udir. Viežžan 05.01.2023 [Mánáidgárddi rámmaoplána \(udir.no\)](https://www.udir.no/manaidgarddi-rammaoplana).

Pasanen, A., Päiviö, Á. M., Baal, B.A.B., Mikkelsen, I. L. S. (2022). *Gievrres giellamodeallat*. Sámediggi. <https://sametinget.no/f/p1/i28f9e0a6-5656-492e-a01b-6ebc74036a85/230622-samos-gievrres-giellamodeallat.pdf>

Øzerk, K. (2011). *Pedagogikkens hvordan 2*. (1.utg.). Oslo og Kautokeino: Cappelen Damm.

Øzerk, K., & Juuso, R. (1999). *Pedagogalaš jurddagirji guovttegielalaš mánáidgárddiide*. Sámi oahpahusráđđi.

Mildosat

Fuomáš: Hárjehallansátnelisttuin oahppá eanet go dárkkistansátnelisttuin. Go mánát/oahppit leat oahppan doahpagiid hárjehallansátnelisttus, viidána ipmárdus sániide mat eai leat oahpahuvvon dárkkistansátnelisttus. Dát čájeha ahte mánáin geat rahčet gielalaččat lea stuora oahppanpotensiála mii ii leat adnon.

Ovdamearkkat doahpagiidda maiguin sáhtta bargat

Mánáidgárdejoavku	
Hárjehallansánit	Dárkkistansánit
Bearaš	Biktasat
Rumaš	Balva
Dovddut	Tráktor
Rámbuvri/Buvda	Návet
Dálki	Oappát
Hámit	Mearra
Mánáidgárdi	Dolla
Boradanneavvut	Seahkka
Boazu	Diibmu
Ivdni	Vuovdi
Dálvi	Gaskabeaivvit
Fievru	Stoahkanhearvvat
Tevdnet	Šibihat
Jahki	Čalbmeláset
Beassážit	Čáhci
Dihtor	Skábe/Skáhppa
Luhti	Galbmaskábe/-skáhppa
Stoahkat	Lávlla
Eallit	Beavdi
Oanehaš	Fanas
Galmmas	Kámera
Guhkki	Ritni
	Geassi
	Basseaŋŋa

Smávvaskuvladássi	
1. ceahkki	
Hárjehallansánit	Dárkkistansánit
Gáffal	Beaivi
Luottolássa	Geassi
Dovdat	Drošše
Ašeahtta	Giehta
Lohkkabáddi	Mearra
Gaikut	Rieban
Omman	Giehta
Deahkki	Báhti
Plussa	Čorbma
Linjála	Liibma
Galbmaskábe/-skáhppa	Risku/Solju
Goavdi	Loasttar
Lávvu	Idja
Gáma	Haksit
Fiervá	Gierdu
Kiwi	Penála
Biđus	Ullosuohkut
Luossa	Tušša
Náppoš	Girji
Deadja	Sámi mális
Gorut	Juolgesuodji
Mobiilatelefovdna	Dreassa
Juolgi	Dihtor
Ealga	Oahpaheaddjit
Oahppi	Čibbi
Diibmu	Luohkká
Gákti	Bearaš
Gidđa	

Smávvaskuvladássi	
4. ceahkki	
Hárjehallansánit	Dárkkistansánit
Viŋkil	Boahkku
Kárta	Gotka
Koordináhtasystema	Skálžu
Stoalpodiaγράμμα	Riipu
Suopman	Biergu
Báikenamma	Ulli
Rumaš	Fiervá
Dearvvašvuohta	Debbot
Dákteriggi	Doanggat
Dávttit	Mearranásti
Sealla	Skátná
Deahkit	Máhtu
Njuovvat	Girdnu
Varrajohtolat	Čoarvegiella
Gárdi	Fállásnuolga
Vuoján	Ealga
Biebmosuolbmudeapmi	Prošeakta
Biebmoávnna	Skohter
Liiki	Logga
Vuovttat	Čuolbma
Suorbmasadji	Urttas
Bivdu	Idea
Suohpan	Diehtu
Buožanvuohta	
Njoammu	
Vuovderuoigu	
Lohkat	

Gaskaskuvladássi	
6. ceahkki	
Hárjehallansánit	Dárkkistansánit
Mátki	Fáddá
Vuovdi	Bargu
Rahtta	Dukta
Vuoiggalaš	Dákteriggi
Rikkis	Hárjehallan
Buohtastahttit	Duollár/Tuollár
Eanadat	Nállomuorat
Geafi	Ráhkát
Plánet	Ovttaláganvuođat
Dálkkádat	Bidjat
Leaska	Veardádus
Presteret	Iešguđetláganvuođat
Máilmmioassi	Ovdamearkkat
Ovdáneapmi	Váikkuhit
Dahku	Geafivuohta
Teknihkka	Oaivegávpot
Rádji	Dávttit
Ovttasbargu	Váldoolmmoš
Gáisaráidu	Deahkki
Argumeanta	Čuoččuhus
Dutkat	Filbmaárvvoštallan
Varrasuotna	Jorahit
Gilvvavisti	Čilget
Sápmelaš	Lastamuorat
	Dávttit
	Diehtogirji
	Riika
	Juohkit
	Oahpaheaddji
	Suddudit
	Áhčči
	Gilvit
	Bárdni/Gánda

Nuoraidskuvladássi	
Hárjehallansánit	Dárkkistansánit
Girku	Geassit
Mašiidna	Álttagas
Čuožžilit	Báhppa
Planehta	Jávkat
Eanadat	Gásta
Vuođđoláhka	Suokkardit
Dáidda	Rohkadallat
Fallehit	Soahtat
Alladeatta	Identitehta
Ođđasisriegádahttin	Áibmi
Beaškkehit	Stuoridit
Eanadoarggástus	Hávdádeapmi
Ruvdno	Teleskohpa
Mearridit	Eatnamat
Uniovdna	Biegga
Duodji	Suotnaárpu
Fuomášit	Mihtidit
Gomuvuohta	Buhttet
Lokomotiiva	Náhkki
Vulkána	Čiŋat
Bávkkeheapmi	Ráhkisvuohta
Giisá	Biibbal
Áicat	Satellihtta
Kultuvra	
Religiovdna	
Sisabahkken	

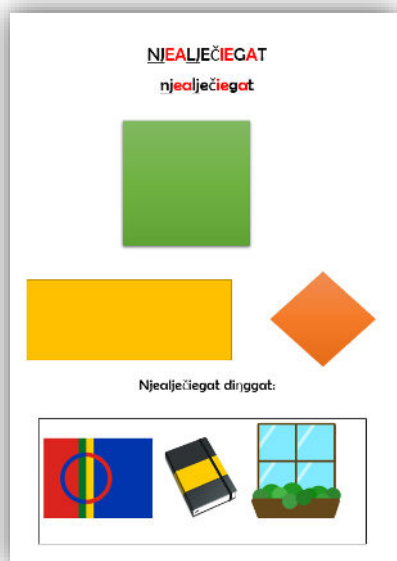
Joatkkaskuvladássi	
Hárjehallansánit	Dárkkistansánit
Isoleret	Goahcanlohti
Dohkkehit	Karosseriija
Sylinddar	Ruossa
Divohatgiehtagirji	Gásaduolmman
Luoddabealli	Biilaloktenrusttet
Vearrokoarta	Suodjalanskuovat
Organisašuvdna	Biilavuodđu
Maskeret	Ruonas
Miellačájeheapmi	Viehkanmašiidna
Oahppoplána	Sullii
Ráhkanit	Hárve
Suopman	Vearrodiedáhus
Njealjehas	Geavri
Šiehtadus	Giella
Duođaštus	Dajahus
Guorahallat	Bassanávnnas
Leaktorádji	Bargu
Luohti	Filbma
Buvttadeapmi	Vuostemielalašvuohta
Rehkenastit	Čakča
Eamiálbmot	Luodđaláger
	Viiddis

Evttohusat bargovugiide doabaoahppamis

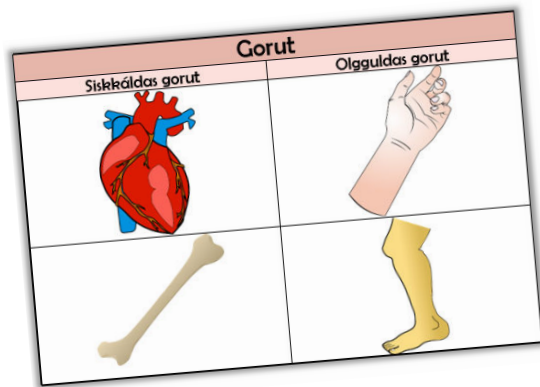
- Jurddakárta digitálalaččat dahje báberhámis
- Girjjáš digitálalaččat dahje báberhámis

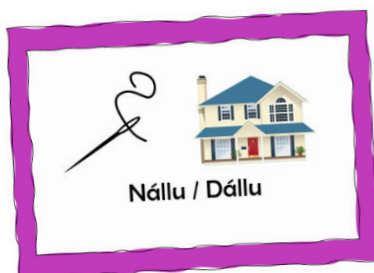
- Fáddáplakáhtta
 - Plakáhtas sáhtta ovdamearkka dihte merket vokálaččat, diftonjaid, konsonánttaid ja/dahje konsonántačohkiid

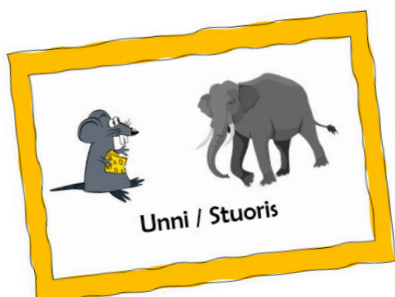
- Spealut ja applikašuvnnat
- Stohkosat ja teáhter
- Tevdnet
- Filmmažiid geahččat ja ságastallat daid birra
- Sirret badje- ja vuolledoahpagiid

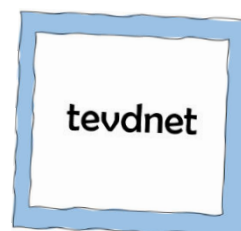
- Govva-/sátnekoarttat
 - Čilget doahpaga hámi ja/dahje sisdoalu, ja nubbi galgá árvidit
 - Vurrolagaid defineret doahpagiid mat leat koarttain
 - Dahkaluddan koarttaid mielde
 - Ráhkadit goallossániid doahpagiiguin
 - Gávdnat erohusaid minimála párain hámi ja sisdoalu ektui

- Gávdnat synonymaid, antonymaid ja/dahje vuostálasvuodaid
 - *Sáhtta ovdamearkka dihte gávdnat juoidá lanjás mii lea lossat ja juoidá eará ges mii lea geahpas.*

- Gávdnat makkár sánit ja čilgehusat heivejit oktii
- Gávdnat makkár sátni ja govva heiveba oktii
 - *Sáhtta kategoriseret sátneluohkáid (substantiivvat, vearbbat...) dahje fáttáid mielde (viesut, eallit...)*

10 lávkki šaddat Sátnemeašttirin

Friddja jorgaluvvon "Ten steps to becoming a word wizard" Parsons,
Law & Gascoigne 2005 mield.

1. Otná sátni lea (sátni lohkkovuo
oahppái)
2. Leat go ovdal gullan sáni?
3. Dieđát go maidege birra?
4. Movt sáhttit mii oahppat ođđa sániid/eanet sániid birra?
5. Makkár jietnadagat leat sánis?
6. Maid son mearkkaša?
7. Oahppat eanet birra

Viiddidit oahppi sátnemáhtu geavatlaš doaimmaid bokte gos ulbmilsátni
adnojuvvo mángii, ovttaš čovddasátnivuorkkain
Bargoárka adnojuvvo, - oahppi ovdamáhttu ja ođđa semánttalaš
máhttu

Oahpaheaddji addá cavgilemiid/čovddasániid, ja bidjá johtui oažžun
dihte responssa oahppis. Go oahppi iežas responsa lea áššáigulleaš,
de dat sárgovuo/čállojuvvo bargoárvii.

8. Bidjat čoahkkái!

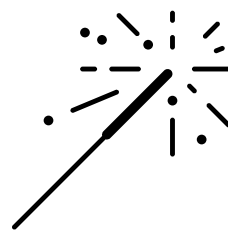
Oahppi ja oahpaheaddji goabbáge meroštallaba sáni vuoruid mield
goabbáge ovttain ja ovttain fonologalaš ja semánttalaš
dovdomearkkain

9. Vállje ovtta stoahkama/spealu gos doaba/sátni adnojuvvo

10. Čále sáni Sátnebánkogirjái!

Sátni meroštallojuvvo unnimusat guvttiin semánttalaš ja ovttain
fonologalaš dovdomarkkain

SÁTNEMEAŠTTIR

Otná sátni lea:

Leat go ovdal gullan sáni?

Diedát go maidegebirra?

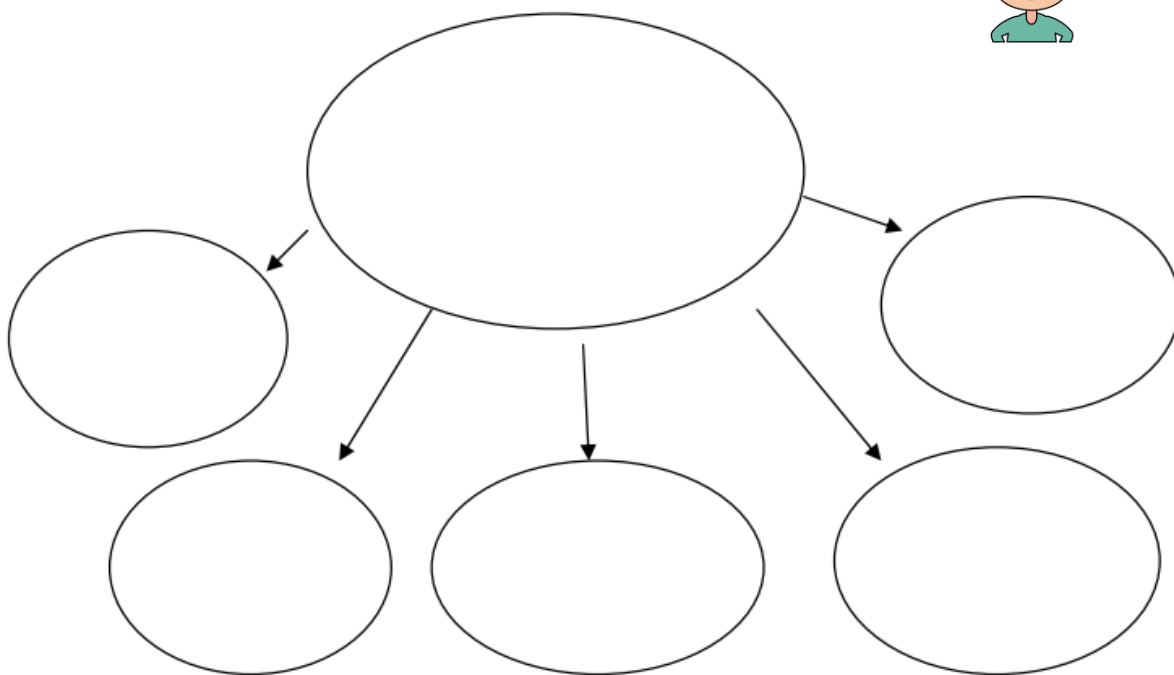
Makkár jietnadagat leat sánis?

Maid son mearkkaša?

Čilge dahje tevdne:

Otná sátni:

Jurddaš sisdoalu birra

Jurddaš jietnadagaid birra

Riibme sániin _____

Álgá jietnadagain _____

Galle stávvala _____

Heivehuvvon ja jorgaluvvon gáldu vuodul: “Ten steps to becoming a wírd wizard”, Parsons, Law & Gasxoigne, 2005.

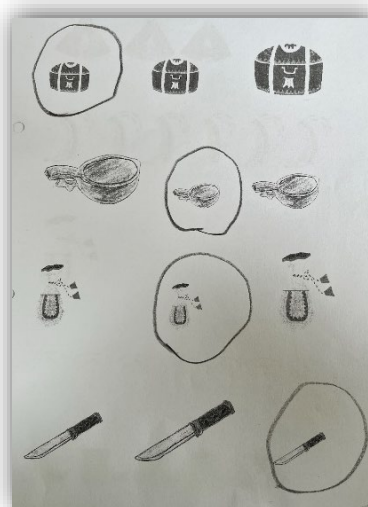
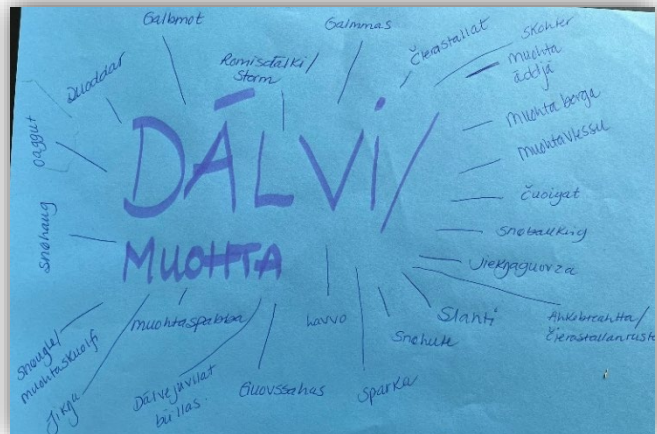
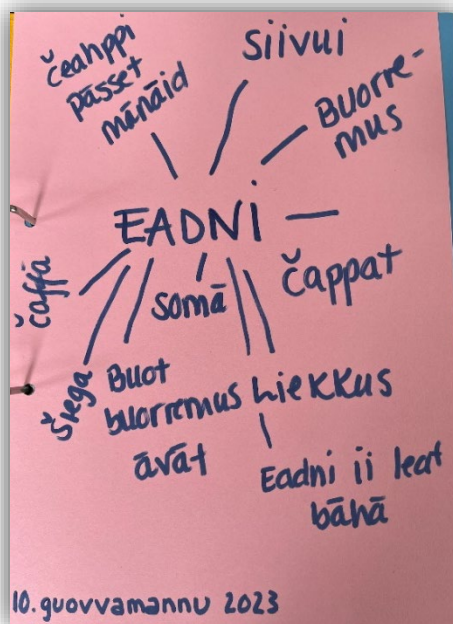
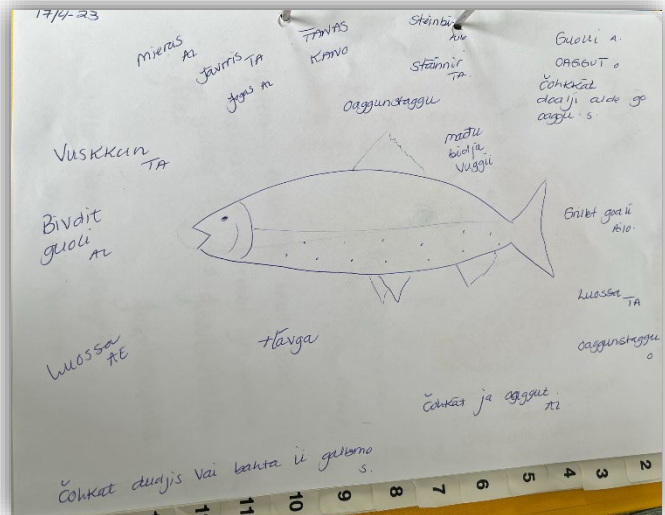
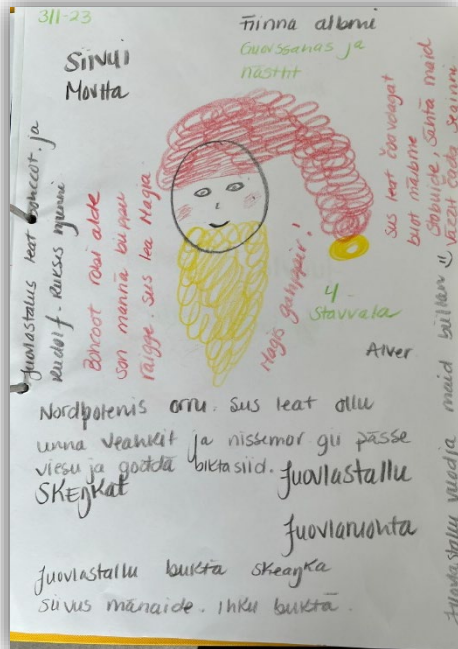
DOABA:

Sisdoallu	Hápmi
Geavaheapmi	Tevdne

Definišuvdna:

Ovdamearkačoakkálmás

Ovdamearkkat mánáidgárddis:

Ovdamearkkat skuvllas:

DOABA:

Mánnas

Sisdoallu SPehende, Soma, romanttaq eventt, Monster, Princesset, váivi, boarris.	Hápmi 7 bukkestaraid, 2'h, M-á-i-h-n-a-s, álga 'M' heaita's gaskkuv'nni
Geavahus "Dát mánnas leni soma" "men iñkiko mánnasid"	Tevdne

Definišuvdna:

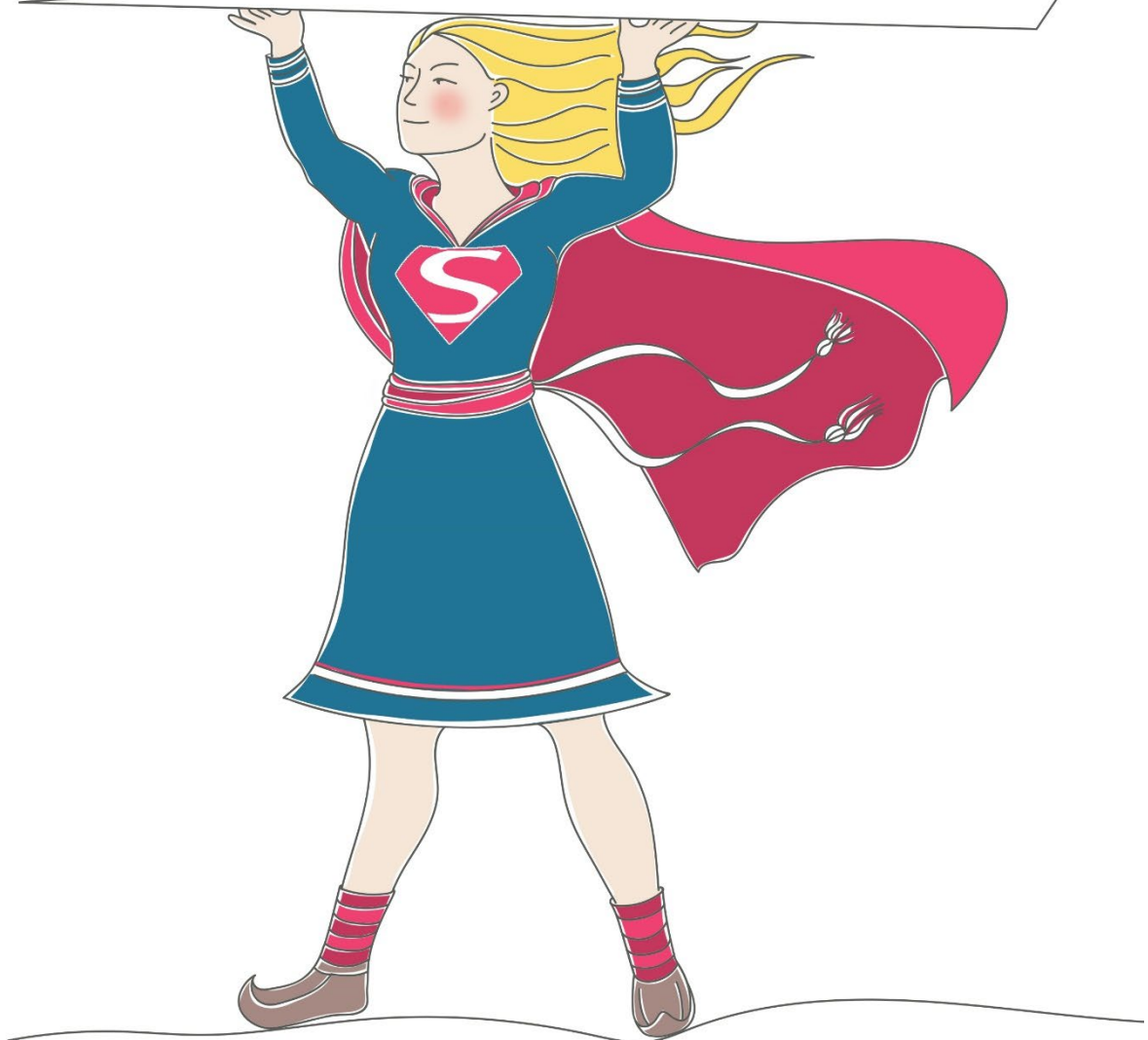
Máinnas lea muitalus mii i leat dučhtá

1. ovdamearka; Bargoárka mii fáttmasta sihke *sisdoalu*, *hápmi* ja *geavahusa* - loahpas galgá oahppi tevdnet ja čállit doahpaga definišuvnna.

2. ovdamearka: *Jurddakárta* ráhkaduvvon applikašuvnnain Inspiration maps.

SÁTNÍ BÁHKO BAAKOE

SÁMI LOHKANGUOVDDÁŠ
SAEMIEN LOHKEMEJARNGE
SÁME LÁHKÅNGUOVDDÁŠJ
NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLÆRINGA